

WOJCIECH WRZOSEK

Jerzego Topolskiego projekt metodologii historii

Dorobek Jerzego Topolskiego jest stale omawiany i poddawany krytycznemu interpretowaniu. Pojawiła się biografia [Tumanin, 2008] obszerne szkice krytyczne, teksty okolicznościowe¹ [Wrzosek, 2011; Łabędzka-Topolska, 2011]. Prace jego są obficie wznawiane i wydawane zagranicą [Łabędzka-Topolska, 2011a]. Analiza drogi intelektualnej współtwórcy światowej metodologii historii wymagałaby jednak nadal obszernej, wielowątkowej monografii, aby satysfakcjonująco ukazać wpływ środowiska Poznańskiej Szkoły Metodologicznej na kształt polskiej, a dzięki Topolskiemu, i światowej metodologii historii.

Do poważnych zagadnień interpretacyjnych zaliczyć trzeba pytanie o to, jak filozoficznie problematyzowana była polska metodologia historii pod wpływem szkoły poznańskiej, jak poznańska interpretacja materializmu historycznego wpłynęła na oblicze polskiej metodologii historii, czy też – jak kluczowe okazało się dla praktyki badania historycznego rozumienie roli empirii w badaniu, a więc kwestia statusu źródeł historycznych, czy wreszcie, jak postępował proces odchodzenia od scjentystycznej (pozytywistycznej) wizji nauki historycznej w metodologii historii. Ciekawym pytaniem byłoby również, czy i jak filozofia poznańska wywiodła refleksję nad historią w kontekst kulturoznawczy, czy też wywiodły ją tam narratywizm lub antropologia historyczna.

¹ Patrz zamieszczone poniżej w bibliografii teksty oraz bibliografia tekstów o J. Topolskim.

Osobnej rozprawy godny jest styl myślenia, jaki ukształtował się w intelektualnym kręgu poznańskiej szkoły, który to styl dostrzegają obcy, nawet u tych, którzy tylko dojrzewali w jego klimacie i nie są już postrzegani jako kontynuatorzy poznańskiej szkoły. Ma on specyficzne cechy, które – względnie niezależnie od tego, czym się badacze zajmują – noszą ślady poznańskiego stylizowania. Najbardziej widoczny jest on u Mistrzów, bo z nich się bierze, a osadzony jest – jak mi się wydaje – na zakorzonych powinnościach wobec profesji. Nakazują one z jednej strony wnikliwie, analitycznie i empatycznie podchodzić do tradycji, przy czym nie po to, by wzbogacić ją swą erudycją, lecz po to, aby eksploatować ją intelektualnie do własnego rozumienia świata. Poznańska szkoła myślenia to nie pieczołowite archiwizowanie dorobku innych myślicieli, lecz wykorzystywanie go do rozwiązywania stawianych dzisiaj problemów. Jej odruchem myślowym jest nie tyle sycenie się explicite wyrażoną myślą, ile eksplorowanie jej przesłanek i konsekwencji. Pozwala to na poszukiwanie podobieństw i różnic w dyskursach od siebie odległych, dialogowanie między nimi. To jest sposób na to, aby filozofia była dyskursem interdyscyplinarnym i aby była zajmująca nie tylko dla filozofów.

Godnymi specjalnego namysłu są także te wątki myślowe twórczości mistrzów i wychowanków szkoły, które, podejmowane lub sygnalizowane tylko, antycypowały później głośnie problemy filozoficzne. Ciekawym problemem byłaby kwestia języka szkoły bądź jego poszczególnych przedstawicieli. Czy jest to w jakiejś mierze, i na ile, żargon, czy dialekt lwowsko-warszawski, czy już nie.

Metodologia historii, taka jaka dzisiaj funkcjonuje w środowisku historyków, kojarzy się z dyscypliną, której kształt nadał Jerzy Topolski. Od ukazania się *Metodologii historii* w roku 1968 roku [Topolski, 1968], poprzez *Teorię wiedzy historycznej* z 1983 roku [Topolski, 1983], po wieńczącą jego twórczość pracę *Jak się pisze i rozumie historię* z 1996 roku [Topolski, 1996]. W syntezach tych znajdujemy ślady współpracy ze środowiskiem Poznańskiej Szkoły Metodologicznej, której Jerzy Topolski był współtwórcą. Obraz ten uzupełniają badania uczniów i naśladowców Topolskiego, którzy via koncepty Mistrza lub niezależnie od jego ujęć sięgali do ustaleń Poznańskiej Szkoły Metodologicznej i później dwóch

jej rozgałęzień względnie niezależnych: twórczości profesorów Jerzego Kmity i Leszka Nowaka oraz ich uczniów.

Jerzego Topolskiego metodologia historii była próbą syntetyzowania dorobku wielu dyscyplin reflektujących nad historią. Śmiałym i obarczonym ryzykiem eklektyzmu przedsięwzięciem interdyscyplinarnym, którego celem było syntetyzowanie refleksji nad myśleniem historycznym i wzbogacenie, a może ukonstytuowanie nowoczesnej świadomości metodologicznej historyków.

Jerzy Topolski był, począwszy od lat sześćdziesiątych, kiedy pisał *Metodologię historii*, aż do śmierci w 1998 roku, jednym z głównych propagatorów zachodniej myśli humanistycznej w Polsce. Za jego pośrednictwem historycy polscy, i nie tylko historycy, zapoznawali się z dorobkiem nauki światowej. Jego zasługi w recepcji myśli zachodniej w naszym kraju są niemałe. Dzięki pozycji naukowej i parasolowi ochronnemu, jaki nad nim rozciągał reżim, mógł pozwolić sobie na więcej niż inni badacze. Pod jego to osłoną, wraz z kolegami filozofami, przekształcał materializm historyczny w, poddającą się nowoczesnej dyskusji filozoficznej i metodologicznej, koncepcję filozoficzną. Nasycona stawianymi naocznym przez filozofię nauki i humanistyki problemami interpretacja materializmu historycznego stała się dyskursem żywym i atrakcyjnym intelektualnie. Dawali się mu uwieść liczni młodzi badacze, którzy pod osłoną materializmu historycznego mogli kultywować swe – de facto dowolne – zawodowe zainteresowania.

Metodologia historii, taka, jaką uprawiał Jerzy Topolski, ewoluowała w ślad za rozwojem wielu stanowiących ją dziedzin refleksji, jednocześnie tradycyjne dyscypliny refleksji nad historią: filozofię historii (filozofię dziejów), historię historiografii i metodykę badania historycznego. Podział zaproponowany w *Metodologii historii* na pragmatyczną i apragmatyczną metodologię historii, idący tropem Ajdukiewicza, ukazywał – jak się okazało później – trwałą cechę myślenia jej autora. Z jednej strony uzupełniał on namysł nad pragmatyką postępowania badawczego historii o objaśniający ją kontekst metodologiczno-epistemologiczny (filozoficzny), z drugiej zaś strony, brane z metodologii nauki i filozofii problemy, kategorie i koncepcje modyfikował, dostosowując je do praktyki postępowania ba-

dawczego historyków. Tym samym reinterpretował w ich świetle zastane problemy, jak i stawiał nowe, w myśleniu o historii dotychczas nieobecne. Bywało, że owe modyfikacje nadwątlaly metodologiczny sens aplikowanych koncepcji. Tak na przykład było, moim zdaniem, z ideą interpretacji humanistycznej, jednej z najciekawszych koncepcji metodologicznych poznańskiej szkoły.

Na czym polegały i polegają związki metodologii historii z filozofią? W dużej mierze na tym, na czym zasadzają się związki metodologii nauki z filozofią, ale nie tylko. Filozofia, tak jak ją rozumie wielu filozofów, stanowi ostateczne ugruntowanie problemów stawianych przez refleksję nad historią, w szczególności tę podejmowaną przez historyków. Problematyka przedmiotu badań historycznych, natury lub istoty i sensu dziejów znajduje objaśniające rozumienie w ontologii, i filozofii dziejów. Z kolei refleksja nad badaniem historycznym, w środowisku historyków zdominowana przez metodyczną i warsztatową problematykę, poszukuje uzasadnień w rozstrzygnięciach teoriopoznawczych. Ostatecznie dyskurs filozoficzny dostarcza, zdaniem zwolenników tego poglądu, ostatecznych uzasadnień dla stanu rzeczy, jaki ma miejsce w historiografii. Krótko mówiąc, jeśli chce się zrozumieć losy operacji historiograficznej, odpowiedzieć na pytanie, dlaczego tak, a nie inaczej, historia pojmuje swój przedmiot badań i dlaczego tak, a nie inaczej, realizuje swoje poznanie/badanie, to odpowiedzi znajdzie się w filozofii. Ona to bowiem odkrywa zasadnicze powody ontologiczne lub epistemologiczne, które stoją za konkretnymi wcieleniami myślenia historycznego. Takie właśnie rozumienie roli filozofii w kontekście historii funduje zasadniczo problematykę metodologii historii i usprawiedliwia zwracanie się historyków, dodajmy nielicznych z nich, do filozofii.

Filozofowie z kolei, jak mi się wydaje, w szczególności ci, którzy uprawiają filozofię nauki lub metodologię humanistyki, koncepty metodologii historii traktują jedynie jako wstęp do właściwego ich zrozumienia, wstęp do interpretacji filozoficznych. One to dopiero dostarczają satysfakcjonujących odpowiedzi. W filozofii bowiem kryją się oczekiwane przez nich rozstrzygnięcia, w tym ewentualnie te uprawomocniające praktykę badawczą historyków. Krótko mówiąc, tam, gdzie kończy się metodologia

historii, tam rozpoczyna się metodologia humanistyki czy filozofia nauki i dopiero z perspektywy postrzegania badania jako przedsięwzięcia poznawczego dają się wyjaśniać procedury badawcze historii. Jeśli taki cel – uzasadniający, czy, co więcej, uprawomocniający – daje się osiągać, to wówczas filozofia spełnia pokładane w niej nadzieje. Metodologia historii, podobnie jak metodologia nauki czy metodologia humanistyki, jest ze swej proveniencji dyscypliną filozoficzną. Tak zdaje się widzieli ją twórcy światowej metodologii historii: Maurice Mandelbaum [Mandelbaum, 1938; Versteegen, 2010, 2013] i Jerzy Topolski. Jest ona swego rodzaju aplikacją kwestii teoriopoznawczych i metodologicznych do wyjaśniania/rozumienia, w potocznym sensie tych terminów, przedsięwzięcia historiograficznego, pojmowanego jako poznanie naukowe. Ład kategorialny metodologii historii pochodzi od ustanawiającej go – wziętej do tego celu – teorii poznania. Ta czy inna filozofia nauki matrycuje rozstrzygnięcia w polu metodologii historii. Kolejne sympatie teoriopoznawcze Topolskiego widoczne są w kolejnych etapach jego twórczości. W ich ślad rozwija się refleksja Topolskiego.

Metodologia historii z czasów wczesnej twórczości Jerzego Topolskiego jest swego rodzaju cesją na rzecz złagodzonej nieco wersji obiektywistycznej wizji nauki i historii, a ostatnie zaś rozwiązania to umiarkowany konstruktywizm (lub konstruktywizm z obiektywistycznym alibi). Po drodze były aplikacje do historii nowoczesnego instrumentarium pojęciowego neopozytywistycznych teorii poznania naukowego, w tym idącej z ówczesnym duchem czasu interpretacji materializmu historycznego jako swoistej teorii społecznej (w tym ontologii i epistemologii), tak jak widzieli go twórcy Poznańskiej Szkoły Metodologicznej: Jerzy Kmita, Leszek Nowak, Jan Such i Jerzy Topolski.

Wziętą z inspiracji Ajdukiewicza apragmatyczną metodologię historii uzupełnia pragmatyczna metodologia historii, stały, niekoniecznie występujący później pod tą nazwą, element metodologii Topolskiego, to jest metodologiczny dialog z praktyką postępowania badawczego historyków, opisywaną tradycyjnie przez metodykę badania historycznego spod znaku nauk pomocniczych historii, źródłoznawstwa.

Metodologia historii to także wyzyskiwanie tradycji Introduction, Grundriss i Historik itp., obecnej w polu problemowym metodologii historii. Wyraża ona z jednej strony silne koneksje z filozofią [Droysen, 1925; Popper, 1950; Collingwood, 1961], jak i nastawienie na opis rudymetów warsztatu badawczego historyka [Malewski, Topolski, 1960].

Przedsięwzięcie metodologiczne Topolskiego, z wykształcenia historyka gospodarczego, było inspirowane francuską szkołą Annales, a ta już w latach trzydziestych dwudziestego wieku przedkładała historię gospodarczo-społeczną nad polityczną, nie gardząc inspiracjami Marksem. Sympatia Topolskiego do marksizmu, w szczególności materializmu historycznego, brała się więc stąd, że był on uczniem Jana Rutkowskiego, [Topolski, 1986] a stąd już było blisko – i to nie tylko w Polsce powojennej – do materialistycznej wizji świata historycznego.

Oferta nowoczesnego rozumienia materializmu historycznego, jaką zaproponowała Poznańska Szkoła Metodologiczna, uczyniła z niego dającą się nowocześnie konceptualizować i metodologicznie wyposażać, atrakcyjną intelektualnie teorię, którą można było wykorzystać do budowania zrębów nowoczesnej metodologii historii. Ów zabieg stwarzał szansę na wchłonięcie dorobku zachodniej myśli filozoficznej i metodologicznej powstającej także w kręgach analitycznej filozofii historii. Mało tego, podjęcie dialogu z reprezentantami tego nurtu, a później z jej kontynuatorami i oponentami, wprowadzało Topolskiego na salony światowej filozofii historii. Z kolei kompromisy teoretyczne i otwartość na inne rozwiązania metodologiczne niż te użyte tylko do rewitalizacji marksizmu czyniły z metodologii historii pole wymiany myśli nie tylko pozytywistycznych czy neopozytywistycznych.

Dorobek Topolskiego jako historyka gospodarczego [Wyczański, 1988] i historyka tout court wprowadzał go także do międzynarodowych wspólnot historyków, gdzie ze swej perspektywy oświeconego metodologią historyka inicjował i podsumowywał obrady, dostarczał konceptualnych ram badaniom i dyskusjom. W czasach, gdy można było Topolskiego uważać za współtwórcę i promotora Poznańskiej Szkoły Metodologicznej, nie było czymś dziwnym, że jej ustalenia wypełniały strony jego prac. Współpraca z wybitnymi filozofami pracującymi w Poznaniu pozwalała

Topolskiemu być na bieżąco ze światową literaturą filozoficzną i, co nie bez znaczenia, umożliwiała jemu – dzięki podjętym w Poznaniu stosownym i interesownym interpretacjom dorobku światowego, przy czym interpretacji czynionych już w świetle kształtujących się poważnych koncepcji filozoficznych – adaptowanie ich do celów metodologii historii [Malczewski, 2011]. Topolski, po ustaniu bliskiej współpracy z filozofami poznańskimi, czerpał za ich pośrednictwem ze światowej filozofii, a także konfrontował ich rozumienie poszczególnych zagadnień z tymi, które kształtowały się w kręgach np. anglosaskiej teorii historii czy francuskiej filozofii historii. Uzbrojony w instrumentarium analityczne Poznańskiej Szkoły Metodologicznej, a także w ugruntowane rozumienie zagadnień metodologicznych, stawiał czoła nowym, pojawiającym się koncepcjom już jako uczyony o ustabilizowanych poglądach, które w konfrontacji z innymi mogły zawsze posiłkować się wynikami osiąganymi przez badaczy kolejnych pokoleń uczniów szkoły poznańskiej.

W pracach metodologicznych Topolskiego, a także jego uczniów, stale są obecne aplikacje, odwołania, cytowania ustaleń twórców, kontynuatorów Poznańskiej Szkoły Metodologicznej. Kolejne pokolenia nie są już tak wiele dłużne środowisku poznańskiej szkoły, ich pola problemowe nie bazują już na wspólnym doświadczeniu obcowania z poznańską szkołą, tak jak to było w odniesieniu do ich poprzedników. Powoduje to między innymi i to, że nie tworzą oni wspólnoty językowej czy mentalnej, a drogi ich poszukiwań są rozbieżne.

Bibliografia

- Brzechczyn K. [ed.], (2009), „Idealization XIII. Modeling in History”, *Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities*, Vol. 97, Amsterdam-New York, Rodopi.
- Brzechczyn K., (2011), „Donos agenturalny w świetle koncepcji źródła historycznego Jerzego Topolskiego”, [w:], *Oblicza przeszłości. Zbiór rozpraw pod redakcją Wojciecha Wrzoseka*, [red.] W. Wrzosek, Bydgoszcz, Epigram, s. 83–88.
- Collingwood R.G., (1961), *The Idea of History*, New York, Oxford University Press.
- Droysen J.G., (1925), *Grundriss der Historik, Philosophie und Geisteswissenschaften, heraus*, Halle-Saale, Max Niemeyer Verlag.

- Drozdowski M., (1988), *Między historią a teorią. Refleksje nad problematyką dziejów i wiedzy historycznej. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Topolskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, [red.] M. Drozdowski, Warszawa-Poznań, PWN.
- Drozdowski M., (1988a), „Od badań regionalnych do syntez dziejów narodowych i historii powszechnej”, [w:] *Między historią a teorią. Refleksje nad problematyką dziejów i wiedzy historycznej. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Topolskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, [red.] M. Drozdowski, Warszawa-Poznań, PWN, s. 6–20.
- Drozdowski M., Wyczański A., Pomorski J., Zybortowicz A., (1988), „Jerzy Topolski – for a New Shape of the Historical Science”, [w:] *Między historią a teorią. Refleksje nad problematyką dziejów i wiedzy historycznej. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Topolskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, [red.] M. Drozdowski, Warszawa-Poznań, PWN.
- Jeszke J., (2011), „Historia nauki w poglądach Jerzego Topolskiego a koncepcja mitu w historiografii nauki”, [w:] *Oblicza przeszłości. Zbiór rozpraw pod redakcją Wojciecha Wrzosek*, [red.] W. Wrzosek, Bydgoszcz 2011, Epigram, s. 37–52.
- Julkowska V., (2011), „Uwikłani w historię. Eseje historyczne Jerzego Topolskiego”, [w:] *Oblicza przeszłości. Zbiór rozpraw pod redakcją Wojciecha Wrzosek*, [red.] W. Wrzosek, Bydgoszcz, Epigram, s. 69–82.
- Łabędzka-Topolska M., (2011), „Bibliografia prac prof. Jerzego Topolskiego za lata 2001–2010”, [w:] *Oblicza przeszłości. Zbiór rozpraw pod redakcją Wojciecha Wrzosek*, [red.] W. Wrzosek, Bydgoszcz, Epigram, s. 89–92.
- Łabędzka-Topolska M., (2011a), „Spis publikacji dotyczących Prof. Jerzego Topolskiego”, [w:] *Oblicza przeszłości. Zbiór rozpraw pod redakcją Wojciecha Wrzosek*, [red.] W. Wrzosek, Bydgoszcz, Epigram, s. 93–98.
- Malczewski Sz., (2011) „Świat z historią – świat bez historii. Fenomen historyczności według Jerzego Topolskiego”, [w:] *Oblicza przeszłości. Zbiór rozpraw pod redakcją Wojciecha Wrzosek*, [red.] W. Wrzosek, Bydgoszcz, Epigram, s. 11–36.
- Malewski A., Topolski J., (1960), *Studia z metodologii historii*, Warszawa, PWN.
- Mandelbaum M., (1938), *The Problem of Historical Knowledge: An Answer to Relativism*, New York, Liveright.
- Pomorski J., (1988), „Metodologiczne boje o historię”, [w:] *Między historią a teorią. Refleksje nad problematyką dziejów i wiedzy historycznej. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Topolskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, [red.] M. Drozdowski, Warszawa-Poznań, PWN, s. 28–38.
- Popper K.R., (1950), *The Open Society and its Enemies*, Princeton, Princeton University Press.
- Stobiecki R., (2011), „Między dogmatem ideologa a modernizacją. Marksizm Jerzego Topolskiego”, [w:] *Oblicza przeszłości. Zbiór rozpraw pod red. Wojciecha Wrzosek*, Bydgoszcz, Epigram, s. 53–68.
- Topolski J. (1968), *Metodologia historii*, Warszawa, PWN.
- Topolski J., (1983), *Teoria wiedzy historycznej*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie.

- Topolski J., (1986), *O nowy model historii. Jan Rutkowski (1886–1949)*, Warszawa, PWN.
- Topolski J., (1996), *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Warszawa, Rytm.
- Tumanin V., (2008), „*Historia – moje życie*”: *Naučnoe nasledie Jezi Topolskogo*, Kazan', Izdatelstvo Instituta Istorii RT.
- Verstegen I. [ed.], (2010), *Maurice Mandelbaum and American Critical Realism*, London, Routledge.
- Verstegen I., (2013), *A Realist Theory of Art History*, London, Routledge.
- Wrzosek W., [red.], (2010), *Jerzy Topolski, Varia historyczne*, PTPN i UAM, „Klasycy Nauki Poznańskiej” t. 52, pod patronatem Jego magnificencji Rektora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza prof. dra hab. Bronisława Marciniaka, red. serii A. Philan-Kijasowa, Poznań, PTPN.
- Wrzosek W. [red.], (2011), *Oblicza przeszłości*, Bydgoszcz, Epigram.
- Wyczański A., (1988), „Oblicza historii gospodarczej”, [w:] *Między historią a teorią. Refleksje nad problematyką dziejów i wiedzy historycznej. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Topolskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, [red.] M. Drozdowski, Warszawa-Poznań, PWN. s. 21–27.
- Zybertowicz A., (1988), „Materializm historyczny jako program badawczy”, [w:] *Między historią a teorią. Refleksje nad problematyką dziejów i wiedzy historycznej. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Topolskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, [red.] M. Drozdowski, Warszawa-Poznań, PWN, s. 39–49.

Jerzy Topolski's Project of the Methodology of History

ABSTRACT. In the article the author points to some of the sources of the methodology of history and critically reflects on the achievements of Jerzy Topolski who created the latest methodology of history.

KEY WORDS: methodology of history, Poznań School of Methodology

Wojciech Wrzosek, Zakład Metodologii Historii i Historii Historiografii, Instytut Historii UAM, ul. Św. Marcin 78, 61-809 Poznań, Wrzosek@amu.edu.pl